

Een Frans-Belgische grensoverschrijdende gids

Un guide transfrontalier franco-belge

Dorothée Schneider

Talloze onderzoekers weten dat de in onze archiefbewaarplaatsen ondergebrachte bronnen vaak niet genoeg zijn om ons begrip van de geschiedenis uit te diepen. Heel wat historisch speurwerk vereist inderdaad dat men kennis neemt van archiefbronnen die buiten de rijksgrenzen worden bewaard.

De onderzoekers die het Ancien Régime bestuderen, vormen daar geen uitzondering op. Velen onder hen richten zich tot de *Archives départementales du Nord* om het archief van de de Rekenkamer van Vlaanderen in Rijsel¹ te raadplegen; veel buitenlandse onderzoekers trekken voor dezelfde reden naar het Algemeen Rijksarchief (ARA). Sommige belangrijke archiefbestanden zijn bekend, maar hoe zit dat met de andere? Denken we bijvoorbeeld aan familiecollecties zoals die van de de Merode de Westerloo en de d'Ursel. Die families bezaten gronden die vandaag niet meer tot het Belgisch grondgebied behoren. In hun archief vindt men daar sporen van terug. Het mag dan vaak om geïsoleerde akten gaan – een schenking, een verkoop, een pachtovereenkomst, een privilege, enz. – , toch kan dergelijke informatie voor de onderzoeker een hulpmiddel zijn of zelfs nieuwe onderzoeksperspectieven openen. Die bronnen bieden de lezer de mogelijkheid tot een grondiger historische kritiek. Dat geldt eveneens voor het onderzoek met betrekking tot plaatsen in Noord-Frankrijk. Hoewel

Frankrijk en België een gemeenschappelijke geschiedenis delen die voortvloeit uit eeuwenlange

Comme beaucoup de chercheurs le savent, les sources conservées au sein de nos dépôts d'archives ne suffisent souvent pas à approfondir notre compréhension de l'histoire. En effet, de nombreuses recherches historiques nécessitent la connaissance de sources d'archives conservées hors du territoire national.

Les chercheurs qui se consacrent à l'Ancien Régime ne font pas exception. Ils sont nombreux à se diriger vers les Archives départementales du Nord afin de consulter les archives de la *Chambre des comptes de Lille*¹; de même, beaucoup de chercheurs étrangers se rendent aux Archives générales du Royaume (AGR) pour la même raison. Certains fonds importants sont connus, mais qu'en est-il d'autres? Prenons l'exemple des fonds de famille tels que ceux des Merode de Westerloo et des d'Ursel. Ceux-ci possédaient des terres qui aujourd'hui ne font plus partie du territoire national ; on en retrouve les traces dans leurs archives. Et même s'il est vrai qu'il s'agit souvent de documents isolés – une dotation, une vente, un bail, un privilège, etc – ces informations peuvent donner au chercheur un appui, voire de nouvelles perspectives de recherche. Ces sources permettent au lecteur de réaliser une critique historique plus approfondie.

Il en est de même pour les recherches concernant des localités du nord de la France. Bien que la France et la Belgique partagent une histoire commune issue de siècles d'échanges, leur passé commun est souvent méconnu. Il est vrai que la barrière linguistique entre la partie néerlandophone de la Belgique et la France est

uitwisselingen, blijft hun gezamenlijke verleden vaak onbekend. De taalbarrière tussen het Nederlandstalige landgedeelte van België en Frankrijk vormt uiteraard een niet te veronachtzamen hindernis. Daar komt bij dat wij de bronnen onvoldoende kennen. Om dat te verhelpen heeft het Rijksarchief een project voor een Frans-Belgische grensoverschrijdende gids op stapel gezet.

De toegemeten termijn en de rijkdom van het archief hebben ons genoopt ons onderzoek te beperken. Wij hebben ons dan ook toegespitst op de in het ARA bewaarde bronnen die interessant kunnen blijken voor de geschiedenis van Noord-Frankrijk. Het was aanvankelijk de bedoeling het onderzoeksgebied te beperken tot het historische graafschap Vlaanderen en het Doornikse. Teneinde over een samenhangend geheel te kunnen beschikken werd dit gebied uitgebreid tot de huidige Noord-Franse regio Nord-Pas-de-Calais. Die streek, die tijdens de Middeleeuwen samengesteld was uit voor het Franse koninkrijk belangrijke lenen, werd in de Moderne Tijden gedeeltelijk bij de Zuidelijke Nederlanden ingelijfd. Tussen de vrede van de Pyreneeën van 1659 en de verdragen van Utrecht (1713) en van Rastatt van 1715 evolueerde de grenslijn duidelijk ten gunste van het Franse grondgebied, dat aanzienlijk in oppervlakte toenam. In het licht van die gegevens viel de keuze voor de chronologische grenzen van de gids op enerzijds de Middeleeuwen en anderzijds het jaar 1715.

Om een project van zo'n omvang in tijd en ruimte tot een goed einde te kunnen brengen, heeft men keuzes moeten maken en het corpus van de te bestuderen bronnen moeten rationaliseren. Wij hebben ons dan ook beperkt tot de studie van de al bestaande onderzoeksinstrumenten. De meeste stukken met betrekking tot onze studie zijn inderdaad al het voorwerp geweest van gedrukte of handgeschreven inventarissen. Wij hebben besloten die nauwkeurig uit te pluizen. Dat leek ons een doeltreffender manier dan het ontleden van de bronnen zelf.

221

kroniek

un handicap non négligeable. Ajoutons à cela que notre connaissance des sources reste insuffisante. En vue d'y remédier, les archives de l'État ont mis en œuvre la réalisation d'un projet de guide transfrontalier franco-belge.

Le délai imparti et la richesse des archives nous ont contraints à limiter nos recherches. Nous nous sommes focalisés sur les sources conservées aux AGR qui peuvent s'avérer intéressantes pour l'histoire du nord de la France. Initialement, la limite géographique envisagée englobait le comté historique de Flandre et le Tournaisis. Afin d'avoir une base cohérente, cette limite a été élargie à l'actuelle région du nord de la France, le Nord-Pas-de-Calais. Cette région qui au Moyen Âge se composait de fiefs importants pour le royaume de France, fut en partie rattachée aux Pays-Bas méridionaux pendant les temps modernes. Entre la paix des Pyrénées de 1659 et les traités d'Utrecht et de Rastatt de 1715 le tracé des frontières évolua fortement au bénéfice du territoire français qui s'agrandit considérablement. C'est au regard de ces faits que les limites chronologiques du guide ont été fixées du Moyen Âge jusqu'en 1715.

Pour mener à bien un projet d'une telle envergure spatiotemporelle, il a fallu procéder à des choix et rationaliser le corpus de sources à étudier. De ce fait, nous nous sommes limités à l'étude des instruments de recherche déjà existants. En effet, les documents concernant notre étude ont pour la plupart déjà fait l'objet d'inventaires imprimés ou manuscrits. Nous avons décidé de les dépouiller de manière approfondie, méthode qui nous a semblé plus efficace que le dépouillement des sources elles-mêmes.

Il restait ensuite à définir le cadre de publication. Comment mettre à disposition des chercheurs les informations récoltées ? L'usage de l'imprimé n'aurait pas permis une exploitation totale des données. Il a dès lors été décidé de concevoir un moteur de recherche uniquement dédié à ce projet. Celui-ci se base exclusivement sur les inventaires. En effet, un fonds d'archives, quelle que soit sa nature, ne peut être accessible que s'il est répertorié et décrit de manière intelligible. Il s'agit d'une aide

chronique

Vervolgens moest het publicatiekader worden bepaald. Hoe kunnen de ingezamelde inlichtingen ter beschikking van de onderzoekers worden gesteld? De gedrukte versie zou een alomtvattend gebruik van de gegevens niet mogelijk hebben gemaakt. Daarom werd besloten een zoekmachine te ontwikkelen die uitsluitend aan dit project zou zijn gewijd. Zij stoelt uitsluitend op de inventarissen. Een archiefcollectie van welke aard ook kan inderdaad enkel toegankelijk zijn indien ze op een bevattelijke manier geïnventariseerd en beschreven is. Het betreft een hulpinstrument dat toegang geeft tot doelgerichte informatie die de onderzoekers in de gelegenheid stelt hun verplaatsing naar een archiefbewaarplaats voor te bereiden om er grondiger onderzoek te kunnen verrichten.

Voor het ogenblik bestaat er een eerste zoekmachine die beschikbaar is via de link http://extranet.arch.be:8180/Nord_France/?lg=nl. Zij geeft toegang tot een overzicht van alle inventarissen die verwijzen naar plaatsen in de Nord-Pas-de-Calais waarvan het archief zich in het Algemeen Rijksarchief (Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel) bevindt. Talrijke inventarissen van collecties die in de archiefbewaarplaatsen van het Rijk in de provincies, in de bibliotheken, de universiteiten, enz. bewaard worden, zijn eveneens via deze zoekmachine beschikbaar. Een deel van die inventarissen is ook online toegankelijk. Dit online-zoekinstrument maakt het mogelijk na te gaan of de collecties die u interesseren bij het ARA berusten; de series waarvoor u de inventarissen zal moeten raadplegen, te identificeren en die inventarissen in een lijst samen te brengen. Deze zoekmachine is een oriënteringsinstrument dat het mogelijk maakt de voor de onderzoeker interessante stukken op het spoor te komen.

Het speurwerk verloopt hoofdzakelijk via plaatsen. Aangezien de in de historische stukken vermelde plaatsen overeenstemmen met verschillende hedendaagse geografische, administratieve of sociale realiteiten, inventariseert het werkinstrument niet alleen

à la recherche donnant accès à des informations ciblées permettant aux chercheurs de préparer leur déplacement dans un dépôt d'archives pour y effectuer des recherches plus approfondies.

À l'heure actuelle, il existe un premier moteur de recherche disponible via le lien http://extranet.arch.be:8180/Nord_France/?lg=fr. Il permet d'obtenir un aperçu de tous les inventaires se référant à des localités du Nord-Pas-de-Calais dont les archives se trouvent aux Archives générales du Royaume (rue de Ruysbroeck 2-6, 1000 Bruxelles). Sont également intégrés à ce moteur de recherche de nombreux inventaires de fonds conservés dans les dépôts des archives de l'État en province, dans les bibliothèques, les universités, etc. Une partie de ces inventaires est également accessible en ligne. Cet outil de recherche en ligne permet : de vérifier si les fonds qui vous intéressent sont conservés aux AGR; d'identifier les séries pour lesquelles vous devrez consulter les inventaires; de rassembler ces inventaires dans une liste. Ce moteur de recherche est un instrument d'orientation qui permet de repérer les identifiants des documents intéressants pour le chercheur.

La recherche se réalise essentiellement par localités. Sachant que les lieux cités dans les documents historiques correspondent à diverses réalités géographiques, administratives ou sociales contemporaines, l'outil répertoire non seulement les communes actuelles, mais également les autres réalités historiques telles que : les communes disparues ou fusionnées; les territoires étendus (l'Artois, le comté de Flandre...); les circonscriptions administratives (châtellenies, prévôtés...) et religieuses; les mentions d'autres lieux habités (hameau, moulin, château...) ou lieux-dits; ainsi que la traduction néerlandaise des toponymes. De cette façon, la recherche peut s'effectuer sur un lieu précis, mais aussi sur une circonscription plus large ou disparue.

Internet est devenu un élément de diffusion incontournable et fait office de point de départ pour de nombreux chercheurs. Ces derniers réclament de plus en plus souvent l'accès en ligne aux documents, un souhait qui n'est

de huidige gemeenten maar eveneens de andere historische realiteiten zoals: de verdwenen of samengevoegde gemeenten; de uitgebreide gebieden (Artesië, het graafschap Vlaanderen...); de administratieve (kasselrijen, provoostambten...) en de religieuze districten; de vermeldingen van andere bewoonde plaatsen (gehucht, molen, kasteel...) of buurtschappen; en ook de Nederlandse vertaling van de plaatsnamen. Het speurwerk kan zich op die manier op een bepaalde plaats richten maar zal zich tevens op een breder of verdwenen gebied toespitsen.

Internet is een onontkoombaar verspreidingsnetwerk geworden en dient ook als vertrekpunt voor talloze onderzoekers. Die vragen hoe langer hoe meer dat de stukken online toegankelijk worden gemaakt, een wens waaraan nog niet altijd kan worden voldaan. Een zoekmachine stelt ons in staat om ons onderzoekswerk beter voor te bereiden en rekening te houden met archiefcollecties waaraan wij aanvankelijk wellicht niet meteen zouden hebben gedacht. Gelet op de diversiteit van en de overdaad aan bronnen en op de verscheidenheid ervan blijft het uitbreiden van het speurwerk naar alle archiefcentra in België en Noord-Frankrijk een interessant initiatief. ■

(Uit het Frans vertaald door Willy Devos.)

De Rekenkamer van Vlaanderen (Chambre des Comptes de Lille), die na de inname van Rijsel door Lodewijk XIV in 1667 in Frans bezit was gebleven, wordt in 1681 voorgevoerd in Brussel gevestigd en in 1735 met de Rekenkamer van Brabant samengevoegd.

pas encore complètement réalisable. Un moteur de recherche nous permet de mieux préparer notre recherche et de prendre en considération des fonds d'archives auxquels nous n'aurions probablement pas pensé *ab origine*. Ce moteur de recherche n'est qu'une première étape d'une vision plus large. En effet, au vu de la diversité et de l'abondance des sources, élargir la recherche à l'ensemble des centres d'archives du territoire belge et du nord de la France reste intéressant. ■

Restées en possession des Français suite à la prise de Lille par Louis XIV en 1667. La Chambre des comptes de Flandre est réinstallée définitivement à Bruxelles en 1681 et fusionnée avec la Chambre des comptes de Brabant en 1735.